

БОЛАЛАРДА ДУДУҚЛАНИШНИ КОРРЕКЦИЯ ҚИЛИШНИНГ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК ВА ЛОГОПЕДИК АСОСЛАРИ

Бариева Регина Фарит кизи

Альфраганус университети

Ижтимоий фанлар факультети

Махсус педагогика(Логопедия)еоналиши

2 боскич талабаси

Илмий рахбар:Альфраганус университет в.б дотцент PhD

Азимова Дильноза Шерзодовна

Аннотация: Ушбу мақолада мактабгача ёшдаги болаларда дудуқланишининг келиб чиқиши, унинг нутқ ривожланишига таъсири ва коррекция қилиш усуллари ёритилади. Т. Г. Визелнинг «Коррекция заикания у детей» асарида баён этилган ёндашувлар асосида нутқнинг равонлиги, суръати ва ритмини ривожлантириш, нафас олишни нутқ билан мувофиқлаштириш, ҳаракатли ўйинлардан фойдаланиш ҳамда боланинг психологик ҳолатини қўллаб-қувватлаш масалалари кўриб чиқилади. Шунингдек, логопед, психолог, педагог ва ота-оналар ҳамкорлигининг аҳамияти очиқ берилади.

Калит сўзлар: дудуқланиш, нутқ бузилиши, логопедик коррекция, нутқ равонлиги, нутқий нафас, логоритмика, психологик қўллаб-қувватлаш, мактабгача ёшдаги болалар.

Кириш

Нутқ инсоннинг атрофдагилар билан мулоқот қилиши, ўз фикрини ифодалаши, билим олиши ва жамиятга мослашишида муҳим ўрин тутади. Боланинг нутқи қанчалик равон ва тушунарли бўлса, унинг бошқалар билан муносабат ўрнатиши ва ўз имкониятларини намоён қилиши шунчалик

осонлашади. Бироқ айрим болаларда нутқ жараёнида турли қийинчиликлар кузатилади. Шундай муаммолардан бири дудуқланишдир.

Дудуқланиш — нутқнинг равонлиги бузилиши бўлиб, у товушлар ёки бўғинларни такрорлаш, товушни чўзиб талаффуз қилиш, сўзни бошлашда тўхтаб қолиш каби белгилар билан намоён бўлиши мумкин. Баъзи ҳолларда бола гапириш жараёнида зўриқишни ҳис қилади ёки айрим вазиятларда гапиришдан қочишга ҳаракат қилади.

Дудуқланиш боланинг ақлий қобиляти пастлигини англатмайди. Бу нутқнинг равонлиги билан боғлиқ муаммо бўлиб, унинг намоён бўлиши ҳар бир болада турлича кечади. Шунинг учун коррекцион ишда боланинг ёши, нутқий имкониятлари, индивидуал хусусиятлари ва психологик ҳолати ҳисобга олиниши лозим.

Т. Г. Визелнинг «Коррекция заикания у детей» асарида мактабгача ёшдаги болаларда дудуқланишни бартараф этишга қаратилган муаллифлик методикаси, диагностик вазифалар, амалий машқлар ва ўйинлар келтирилган. Асарда нутқ суръати ва ритмини такомиллаштириш, нутқнинг равонлиги ва яхлитлигини ривожлантириш, шунингдек, фазовий тасаввур ҳамда ҳаракат кўникмаларини ривожлантиришга эътибор берилган.

1. Дудуқланишнинг келиб чиқиши ва асосий белгилари

Дудуқланишнинг келиб чиқиши мураккаб бўлиб, уни фақат битта сабаб билан изоҳлаб бўлмайди. Унинг ривожланишида асаб тизимининг хусусиятлари, нутқнинг шаклланиш жараёни, ирсий мойиллик, нутқий муҳит ва айрим ҳолларда стресс омиллари иштирок этиши мумкин. Бироқ ҳар бир болада бу омилларнинг таъсири бир хил бўлмайди.

Дудуқланиш кўпинча болалик даврида, нутқ жадал ривожланаётган пайтда пайдо бўлади. Бу даврда бола кўп нарсани айтишга интилади, луғат бойлиги ортиб боради ва мураккаб гаплар тузишни ўрганади. Айрим болаларда нутқ имкониятлари билан фикрни ифодалаш жараёни ўртасида қийинчиликлар юзага келиши мумкин.

Дудуқланишнинг асосий белгилари қуйидагилардан иборат:

- товуш ёки бўғинларни такрорлаш;
- айрим товушларни чўзиб талаффуз қилиш;
- сўз ёки гапни бошлашда тўхтаб қолиш;
- гапириш жараёнида нутқий зўриқишнинг пайдо бўлиши;
- айрим вазиятларда гапиришдан қўрқиш ёки уялиш;
- мулоқотда ўзини эркин ҳис қилмаслик.

Шуни таъкидлаш керакки, болаларда нутқнинг оддий такрорланиши ҳар доим ҳам дудуқланишни англатмайди. Нутқ ривожланишининг айрим босқичларида ҳам такрорлашлар учраши мумкин. Агар такрорланишлар давом этса, кучайса ёки болада гапириш билан боғлиқ зўриқиш пайдо бўлса, логопед ва зарур ҳолларда бошқа мутахассислар маслаҳатини олиш муҳим.

2. Дудуқланишни коррекция қилишнинг асосий тамойиллари

Дудуқланишни коррекция қилишда комплекс ва индивидуал ёндашув муҳим аҳамиятга эга. Коррекцион машғулотлар боланинг нутқий имкониятларини ривожлантириш билан бирга, унинг психологик хотиржамлигини сақлашга ҳам хизмат қилиши керак.

Биринчи тамойил — индивидуал ёндашув. Ҳар бир боланинг нутқи, ёши, қизиқишлари ва қийинчиликлари фарқ қилади. Шунинг учун барча болаларга бир хил машқларни қўллаш тўғри эмас. Логопед дастлаб боланинг нутқини ўрганиб, унинг эҳтиёжларига мос иш режасини тузади.

Иккинчи тамойил — изчиллик ва мунтаз

амлик. Коррекцион иш режали ташкил этилиши, машқлар эса боланинг имкониятига мос равишда босқичма-босқич мураккаблаштирилиши лозим. Боладан қисқа вақт ичида мукамал натижа кутиш ўрнига, унинг кичик ютуқларини ҳам эътироф этиш зарур.

Учинчи тамойил — ижобий психологик муҳит. Болани шошириш, гапини бўлиш, хатосини такрор-такрор таъкидлаш ёки бошқа болалар билан таққослаш мумкин эмас. Бундай муносабат унинг ҳаяжонини кучайтириши

мумкин. Болани хотиржам тинглаш ва фикрини тугаллаши учун вақт бериш муҳим.

Тўртинчи тамойил — мутахассислар ҳамкорлиги. Логопед нутқ равонлигини ривожлантиришга қаратилган машғулотларни олиб боради. Зарур ҳолларда психолог боланинг ҳиссий ҳолатини қўллаб-қувватлайди, тиббий мутахассис эса тегишли баҳолаш ва тавсияларни беради. Ота-она ва педагоглар ҳам коррекцион жараёнда иштирок этиши керак.

3. Т. Г. Визел ёндашуви асосида нутқни ривожлантириш усуллари

Т. Г. Визелнинг «Коррекция заикания у детей» асарида нутқ равонлигини ривожлантириш учун амалий топшириқлар, ўйинлар ва ҳаракатли машқларга аҳамият берилган. Қуйидаги йўналишлар мазкур асарда тавсифланган умумий ёндашувлар асосида баён қилинади. Келтирилган машқлар муаллиф китобидан сўзма-сўз олинмаган, балки мавзунини тушунтириш учун ишлаб чиқилган намунавий мисоллардир.

3.1. Нутқ суръати ва ритмини ривожлантириш

Нутқ суръати ва ритмини мувофиқлаштириш коррекцион ишнинг муҳим йўналишларидан биридир. Айрим болалар ҳаяжонланганида тез гапиришга интилади, натижада нутқнинг равонлиги янада қийинлашиши мумкин.

Машғулотларда қисқа шеърлар, ритмик ҳаракатлар, расмлар асосида ҳикоя тузиш ва оддий сўз бирикмаларидан фойдаланиш мумкин. Масалан, логопед болага расм кўрсатиб, унда нималар тасвирланганини хотиржам баён қилишни таклиф этади. Асосий мақсад болани атайлаб секин гапиришга мажбурлаш эмас, балки қулай суръатда эркин мулоқот қилишини қўллаб-қувватлашдир.

3.2. Нутқий нафасни мувофиқлаштириш

Нутқ нафас олиш, овоз ҳосил қилиш ва артикуляция жараёнларининг ўзаро мувофиқлиги орқали шаклланади. Шу сабабли айрим коррекцион

машғулотларда нафас ва нутқ ҳаракатларини мувофиқлаштиришга эътибор қаратилади.

Масалан, бола қисқа жумлаларни хотиржам талаффуз қилишни машқ қилиши мумкин: «Бу менинг китобим», «Богда гуллар ўсади». Машқлар давомида болага табиий нафас олиш, ўзини зўриқтирмаслик ва жумлани имкониятига мос равишда айтиш ўргатилади.

Нафас машқлари мажбурий ёки ҳаддан ташқари чуқур нафас олишга асосланмаслиги керак. Уларнинг мазмуни ва давомийлиги боланинг ёши ҳамда индивидуал ҳолатига қараб логопед томонидан белгиланади.

3.3. Ўйинлар ва ҳаракатли машқлар

Ўйин боланинг табиий фаолияти бўлиб, у орқали бола янги кўникмаларни осонроқ ўзлаштириши мумкин. Ҳаракат ва нутқни бирлаштирувчи машқлар диққатни жамлаш, ритмни ҳис қилиш ва ҳаракатларни мувофиқлаштиришга ёрдам беради.

Масалан, «Ҳаракатни такрорла» ўйинида логопед оддий ҳаракатни кўрсатади, бола эса уни такрорлайди ва кейин ҳаракатга мос қисқа сўз ёки гап айтади. «Расмлар кетма-кетлиги» ўйинида эса бола расмларни тартиб билан жойлаштириб, содда ҳикоя тузади.

Бундай ўйинларда асосий эътибор боланинг тез жавоб беришига эмас, балки унинг фаол иштирок этиши, ўз фикрини билдириши ва мулоқотдан завқ олишига қаратилади.

3.4. Луғат бойлиги ва изчил нутқни ривожлантириш

Дудуқланиши бўлган болалар билан ишлашда луғат бойлигини ошириш, гап тузиш ва фикрни изчил баён қилиш кўникмаларини ривожлантириш ҳам фойдали бўлиши мумкин.

Бунинг учун предметларни номлаш, уларнинг хусусиятларини айтиш, воқеаларни тартиб билан ҳикоя қилиш, эртакларни қайта сўзлаш ва саволларга жавоб бериш каби топшириқлар қўлланилади.

Масалан, болага мева расмлари кўрсатилади. У мева номини айтади, унинг ранги ва хусусиятини тасвирлайди. Кейин шу сўзлар иштирокида қисқа гап тузади. Машғулот боланинг имкониятларига мос бўлиши ва унда муваффақият ҳиссини уйғотиши керак.

4. Дудукланишни коррекция қилишда психологик қўллаб-қувватлашнинг аҳамияти

Дудукланиш фақат нутқ жараёнига эмас, балки боланинг ҳиссий ҳолати ва ижтимоий муносабатларига ҳам таъсир қилиши мумкин. Айрим болалар тенгдошлари олдида гапиришдан уялишлари, саволларга жавоб

б беришдан қочишлари ёки ўз фикрини ифодалашда ишончсизлик ҳис қилишлари мумкин.

Шунинг учун коррекцион машғулотларда болага нисбатан ҳурматли ва қўллаб-қувватловчи муносабатни шакллантириш зарур. Логопед болани тинглаши, унинг фикрига қизиқиш билдириши ва мулоқот учун қулай шароит яратиши лозим.

Боланинг дудукланиши устидан кулиш, унинг нутқини масхара қилиш ёки бошқалар олдида камчилигини таъкидлаш мумкин эмас. Бундай ҳолатлар боланинг ўзига бўлган ишончига салбий таъсир қилиши мумкин.

Шу билан бирга, боланинг барча муаммоларини фақат ҳаяжон билан боғлаш ҳам тўғри эмас. Дудукланишнинг сабаблари ва кечиши мураккаб бўлгани учун коррекцион ишда нутқий, психологик ва зарур ҳолларда тиббий омиллар биргаликда ҳисобга олинади.

5. Ота-она ва педагогларнинг вазифалари

Дудукланишни коррекция қилишда оила ва таълим муассасасининг ҳамкорлиги муҳим аҳамиятга эга. Бола фақат логопед машғулотларида эмас, балки кундалик ҳаётда ҳам хотиржам ва қўллаб-қувватловчи муҳитга муҳтож.

Ота-оналарга қуйидаги тавсиялар берилади:

- бола билан суҳбатлашганда уни диққат билан тинглаш;
- унинг гапини бўлмаслик ва сўзларини унинг ўрнига айтиб бермаслик;

- саволларга жавоб бериш учун етарли вақт ажратиш;
- оиладаги мулоқотни хотиржам ва табиий ташкил этиш;
- болани гапиришга мажбурламаслик ва нутқидаги қийинчиликлар учун танбеҳ бермаслик;
- логопед тавсияларига амал қилиш ва машғулотлардаги ютуқларни қўллаб-қувватлаш.

Педагоглар эса болага синф ёки гуруҳда ўз фикрини билдириш учун қулай имконият яратиши, уни бошқа болалар билан таққосламаслиги ва тенгдошлар ўртасида ҳурматли муносабатни шакллантириши зарур.

Ота-она ва педагогнинг вазифаси болани доимо тўғри гапиришга мажбурлаш эмас, балки унинг мулоқотга бўлган қизиқишини сақлаш ва мутахассис тавсияларини изчил қўллаб-қувватлашдан иборат.

6. Коррекцион ишнинг самарадорлигини баҳолаш

Дудукланишни коррекция қилиш натижаларини фақат такрорланишлар сони билан баҳолаш етарли эмас. Боланинг мулоқотдаги фаоллиги, нутқдан фойдаланишга бўлган ишончи, гапларни мустақил тузиши ва кундалик вазиятларда ўз фикрини билдириши ҳам муҳим кўрсаткичлар ҳисобланади.

Логопед машғулотлар давомида боланинг нутқидаги ўзгаришларни кузатиб боради ва заруратга кўра иш режасини ўзгартиради. Айрим болаларда ижобий ўзгаришлар тезроқ кузатилса, бошқаларида узоқроқ ва мунтазам қўллаб-қувватлаш талаб этилиши мумкин.

Дудукланишни коррекция қилишда ҳамма болалар учун бир хил натижа ёки аниқ муддатни белгилаб бўлмайди. Шунинг учун натижалар боланинг индивидуал хусусиятлари ва мутахассис баҳоси асосида аниқланади.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, болаларда дудукланишни коррекция қилиш кўп қиррали ва изчил ёндашувни талаб қиладиган жараёндир. Унда нутқ равонлиги, суръати ва ритмини ривожлантириш, нутқий нафасни

мувофиқлаштириш, ўйинлардан фойдаланиш, луғат бойлигини ошириш ва боланинг психологик ҳолатини қўллаб-қувватлаш муҳим ўрин тутди.

Т. Г. Визелнинг «Коррекция заикания у детей» асари дудуқланишни коррекция қилишга оид назарий ва амалий материалларни ўз ичига олади. Асардаги ёндашувлар логопедик машғулотларни ташкил этишда фойдали манба бўлиб хизмат қилиши мумкин. Бироқ машқлар боланинг индивидуал хусусиятларига мос танланиши ва мутахассис раҳбарлигида қўлланилиши зарур.

Дудуқланишни бартараф этишда логопед, ота-она, педагог ва зарур ҳолларда психолог ҳамда тиббий мутахассисларнинг ҳамкорлиги катта аҳамиятга эга. Энг муҳими, болага сабр-тоқат билан муносабатда бўлиш, унинг шахсини ҳурмат қилиш ва мулоқотга бўлган ишончини сақлашдир. Қулай психологик муҳит ва мунтазам коррекцион ёрдам боланинг нутқий ҳамда ижтимоий ривожланишини қўллаб-қувватлайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Визель Т. Г. Коррекция заикания у детей. — Москва: АСТ; Астрель; ВКТ, 2009. — 222 б.
2. Волкова Л. С., Шаховская С. Н. (таҳрири остида). Логопедия: учебник для студентов дефектологических факультетов педагогических вузов. — Москва: ВЛАДОС, 2003.
3. Визель Т. Г. Основы нейропсихологии. — Москва: АСТ; Астрель, 2005.